

O'QUVCHILAR ORASIDA LIDERLIK HAMDA YETAKCHILIK XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

G'opurova Gulshoda Durdiboy qizi.

Xorazm viloyati Hazorasp tumani

27-sonli maktab psixologi

Annotatsiya: Liderlikning asosiy xususiyatlaridan biri - yoshlar orasida “bir qadam oldin”da bo‘lish. U yangiliklardan doimo xabardor, boshqalar uchun ochiq bo‘lmagan axborotga ega bo‘lishi kerak. Barcha jabhada yoki sohada axborotga egalik qilish boshqalardan ustun bo‘lish imkonini beradi. Yetakchi bunday manbani qayerdan, qanday topishni yaxshi biladi. Bunday axborotga ega bo‘lmagan o‘spirinlar uning o‘rnini xayol, gumon va shubha bilan to‘ldiradi. Ular hayotidagi unutilmas kun yoki umuman bo‘lmagan voqealar bilan o‘rtoqlashadilar, bunday narsalarni yaxshi qabul qiladilar.

Kalit so‘zlar: liderlik, agressevlilik, alturizm, stress, abulya, paraabulya, genetic asos, ijtimoiy omil, sotsiogenetik qonun, aksentuatsiya, tafakkur, individ, ruhiy holat, psixik jarayonlar, shaxs.

KIRISH

Ushbu maqolada liderlikning asosiy jihatlari va uning shakllanish bosqichlari haqida gap boradi. Shuningdek, dastlab uning qay tarzda namoyon bo‘lishi, uning rivojlanishi hamda qay tartibda amalga oshishi to‘g‘risida ham fikr yuritiladi. Bolalarda liderlikning ilk ko‘rinishlari haqida ham mulohazalar yuritiladi. Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash bashariyatning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz yosh avlodlarga ma‘rifat va madaniyatni o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, qonun-qoidalarini izlaganlar. Aristoteldan keyin, Sharq va G‘arbda “Muallimi soniy”, ya‘ni “Ikkinchi muallim” nomi bilan mashhur bo‘lgan Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri”, “Yaxshi xulqlar”, “Baxt- saodatga erishish haqida” kabi asarlarida sardor, yetakchiga xos xislatlar haqida yozadi. Forobiy bunday fazilatlar deganda, bilimdonlik, donolik, mulohazalilik va vijdonlilik, kamtarlik, jamoa manfaatlarini yuqori qo‘yish, haqiqiy ma‘naviy komillikka intilish, adolatli bo‘lish kabi xislatlarni tushungan. «Yetakchi» so‘zi guruh a‘zolariga ta‘sir o‘tkazuvchi va maqsadga yetaklovchi shaxsga nisbatan qo‘llaniladi. Ilmiy adabiyotlarda ba‘zan «lider» so‘zini «yetakchi» atamasi bilan almashtirish hollari ham uchraydi. Yetakchi - o‘z atrofidagi odamlarning fikri va xulq-atvoriga ijobiy ta‘sir o‘tkaza oladigan, maqsadli vazifalarni amalga oshirish qobiliyatiga va yuqori shaxsiy mavqega ega bo‘lgan ijtimoiy guruh a‘zosi. Yetakchilik guruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali

insonda shakllangan qobiliyatga suyanish va qobiliyatni imkoniyatga qarab, namoyon etish holatidir.

Yoshlar yetakchilariga xos xususiyatlarni quyidagi toifalarga bo'lish mumkin:

- ishonch - o'z bilim va tajribasini qo'llash;
- faollik - g'ayrat bilan harakat qila olish;
- tashabbuskorlik - faollikning ijodiy namoyon bo'lishi, g'oyalar, takliflarni ilgari surish;
- bilimdonlik - ishni chuqur bilish orqali namoyon qilish;
- kirishimlilik - o'zgalar bilan muloqotga tez kirishish, samimiy bo'lish,

insonlararo muloqotga ehtiyoj;

- zehnlilik - voqea-hodisaning mohiyatini tezda anglash, uning sabab va natijasini oldindan ko'ra bilish, eng muhimini aniqlay olish;

- qunt-matonatlilik - iroda kuchini namoyon qila olish, qat'iyatlik, ishni yakuniga yetkaza olish;

- dadillik - his-tuyg'u va harakatlarini, ayniqsa, qiyin vaziyatlarda nazorat qila olish;

- mehnatkashlik - bardoshlilik, murakkab vazifalarni bajara olish qobiliyati;
- kuzatuvchanlik - ishni ko'ra bilish, yo'l-yo'lakay muhimini ajratish, mayda- chuyda narsalarni fahmlay olish;

- tartiblilik - o'z xatti-harakatlarini rejalashtira olish, ketma-ketlikni aniqlay olish;

- mustaqillik - mulohaza yuritishda mustaqillik, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish.

Yoshlar yetakchisining o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni yetakchilik iste'dodining boshqalardan farqli ko'rsatkichlari qatorida yana quyidagilarni qayd etish mumkin:

- tashkilotchilik ziyrakligi - o'zgalarni tushunish, ularning ichki olamiga kira olish, individual fazilati, kayfiyatini inobatga olgan holda masalaga yondashish;

- faol psixologik ta'sir kuchiga egalik - yuzaga kelgan vaziyatni hisobga olgan holda, ularning xususiyatidan kelib chiqib, insonlarga turli usullar bilan ta'sir o'tkaza olish;

- yetakchilik mas'uliyatini o'ziga olish.

Yetakchining asosiy xususiyatlaridan biri - yoshlar orasida "bir qadam oldin" da bo'lish. U yangiliklardan doimo xabardor, boshqalar uchun ochiq bo'lmagan axborotga ega bo'lishi kerak. Barcha jabhada yoki sohada axborotga egalik qilish boshqalardan ustun bo'lish imkonini beradi. Yetakchi bunday manbani qayerdan, qanday topishni yaxshi biladi. Bunday axborotga ega bo'lmagan o'spirinlar uning o'rnini xayol, gumon va shubha bilan to'ldiradi. Ular hayotidagi unutilmas kun yoki umuman bo'lmagan voqealar bilan o'rtoqlashadilar, bunday narsalarni yaxshi qabul qiladilar. Shu tariqa o'spirinning yetakchilik xususiyatlari o'z fikrini erkin bildirishida namoyon bo'ladi.

Yoshlar yetakchisi aniq dalil va isbotlar bilan o'z bilimini boyita oladi. Bunday holatda yetakchiga nisbatan ishonch ortadi.

Yosh yetakchining yana bir xususiyati shundaki, u o'ziga xos va takrorlanmas fikrlarni dadil bildiradi. U fikrlarini qiziqarli tarzda ifodalaydi va boshqalardan ham dadillik kutadi. Bunday xususiyatga ega bo'lgan yetakchiga yoshlar ishonadi va unga ergashadi. Shuning uchun yoshlarga yetakchilik xususiyatlari bilan birga axloqiy qoidalar asosi va ko'nikmalarini singdirish hamda har bir xatti-harakatning natija va oqibatlarini anglashni o'rgatish kerak. Bu, o'z navbatida, barkamol, yetuk insonni shakllantirish imkonini beradi. Yoshlar va o'spirinlar ichida turli ijtimoiy guruhlar, harakatlarga a'zo bo'lish alohida ahamiyat kasb etadi.

Rahbar uchun zarur xususiyatlardan yana biri - shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi. O'ziga ishonchi bo'lmagan rahbar vaziyat o'zgarishi sababli o'z qarorini o'zgartirishi tabiiy. Bunday jamoada xodimlar o'z rahbarini suyanchiq sifatida ko'rmaydilar. Yetakchi ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy holatlarda sherigi yoki hamkorida ishonch uyg'otishi, ishning muvaffaqiyatiga kafolat berishi, mas'uliyatni his etishi zamonaviy rahbar uchun muhim fazilat ekanini anglashi lozim. Bu jarayonda "ishonch" tushunchasi asosiy o'rin egallaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlarning yetakchilik faoliyatiga salbiy tasir ko'rsatuvchi sabablar yoki to'siqlardan biri bu ularning omma oldida yoki sinf xonasi, dars jarayonida o'z fikrlarini erkin mustaqil ayta olmasligi, o'smirlik yoshini boshdan kechirayotgan davrda hissiy sergirlik ya'ni salbiy fikr yoki mulohazaga berilib ketuvchanlik shu bilan birga jizzakilik, ota-onasi yoki atrofdagilarga o'zini ustunligini turli xil vosita, odatlar orqali ko'rsatishga urinish, umumlashtirib aytganda ularning psixologik ma'naviy o'zgarishlar ularning o'tish davridagi o'zini tutishi va liderlikka intilishida salbiy namoyon bo'ladi. Eng katta to'siq bu ularning o'smirlik yoshida fikrlar va atrofdagilarga osongina ko'r-ko'rona ergashib ketishida va simpatiyaga berilib ketishlarida uchraydi.

Bu to'siqlarni yengil o'tish uchun o'spirinlar atrofida asosiy shaxslar uning ota-onasi katta ahamiyat kasb etadi chunki aynan oila muhiti o'spirinda asosiy rivojlanish hatto liderlikka harakat qiluvchi turtki vazifasini bajaradi. Oilada ota va onaga qarab o'spirin tashqi olamni anglay boshlaydi va shu jihatdan idrok etadi. Agar tarbiya sog'lom muhitida shakllantirilgan bo'lsa o'spirinda liderlik qobiliyati shakllanishida to'siqqa uchrash foizi kamayadi bu esa o'z-o'zidan o'spirinning liderlik qobiliyati kamchiliksiz shakllanishida muvaffaqiyatli amalga oshadi degani.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, yetakchi shaxs tug'ma qobiliyatining yetarli darajada shakllanganligi bilan xarakterlanadi. Yuqorida aytganimizdek, yetakchining asosiy xususiyatlaridan biri - guruh manfaati haqida g'amxo'rlik. Shuning uchun "yetakchi" ta'rifidagi asosiy ma'no shaxsning vaziyatni muvaffaqiyatli hal eta olish qobiliyati va guruh maqsadi yo'lidagi jonbozligi deb tushunilishi mumkin.

Yetakchilikni rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirgan holda tegishli ko'nikmalarni shakllantirish hamda mustahkamlashdir. Yoshlar tashkilotida yetakchilik bilan boshqarish muammosining ushbu jihati yetakchilik qobiliyatini o'rgatish hamda o'zi ham o'rganish, motivlashtirish, treninglar va amaliy tajriba orqali yanada rivojlantirish imkonini hisobga oladi. Demak, zamonaviy yetakchi guruhda yetakchilik qobiliyati, umumiy va o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqalardan ajralib turadi. 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan davr o'spirinlik davridir. O'spirinlar 8-10 sinf o'quvchilari bo'lib, ular oldida kelgusida kim bo'lish, qanday faoliyat turi bilan shug'ullanish kerak degan tashvish turadi.

Bu yoshdagi bolalar o'smirlardan farq qiladi. Agar o'smirlikda o'quvchining asosiy faoliyati o'qish bo'lgan bo'lsa, yuqori sinf o'quvchilarining faoliyati o'qish, bilim olish va mehnatga tayyorlanishdan iborat bo'ladi.

O'spirinlik davrida o'quv faoliyatining murakkablashishi, ularning yangi jamoada tutgan o'rni ulardan ko'p narsa talab qiladi. O'spirinlarning maktab hayotida, oilada tutgan mavqei o'zgaradi, ya'ni o'zidan kichiklarga nisbatan boshliq, tashkilotchi va tarbiyachi bo'lish talab qilinadi. 18 yoshda kattalikka erishadi. Organizmning o'sishi to'xtaydi, «tinch» davr boshlanadi. Organlarning tarkib topishi va organizm to'qimalarining takomillashishi nihoyasiga etadi. Jismoniy rivojlanish shaxsning ba'zi bir xususiyatlarini va bundan keyingi hayotiy faoliyatini belgilashga ta'sir ko'rsatadi.

Amerikalik tadqiqotchilar Mans va Simslarning fikricha, eng yaxshi lider – bu “superlider”dir. Bu shunday shaxski, u o'z xodimlarining aksariyatini liderlarga, birinchi navbatda o'zlari uchun liderlarga aylantira oladi. Bunday asosiy g'oya shundan iboratki, agar odam eng avvalo o'zi uchun lider bo'la olsa, o'zidagi bu malaka yoki mahoratni boshqalarga yetkaza olsagina, bu odam uchun shunday vaqtsoat yetib keladiki, jamoa o'zi mustaqil ishlaydigan, bevosita tepasida turib boshqarib turadigan insonga muhtoj bo'lmagan mexanizmga aylanadi. Bu – superliderlikdir. Demak, samarali boshqaruv – aslida ijtimoiy ta'sirni amalga oshirishning eng namoyishkorona ko'rinishidir. Shu ma'noda, liderlik – avval shaxsning o'ziga, so'ngra o'zgalarga bera oladigan ta'sirida ko'rinadigan fazilatlar majmuidir, deb ta'riflanadi.

XULOSA

Shuni ta'kidlash mumkinki, atrof muhit o'spirinning liderlik qobiliyatini rivojlantirishda asosiy rol o'ynabgina qolmay aynan shu muhit o'spirinni yetakchilik qobiliyatini mukammalashib borishida to'siqlar ham yaratadi. Bundan tashqari, o'spirinda qanchalik ko'p yetakchilik qobiliyatlari shakllantirilsa va tarbiya orqali singdirib borilsa ko'zlangan maqsadga osongina erishish mumkin bo'ladi. Avvalo, o'spiringa berilgan tarbiya va shu muhit asnosida qilingan ta'sir albatta o'spirinda tas'rini ko'rsatib qolmay uning tashqi atrofda qilarni o'ziga ergashtira olishiga va ularni boshqarishda ta'sir ko'rsatishni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: "Ma'naviyat", 2008.
2. Raximova D., Bekmurodov M. Liderlik va tashkilot madaniyati.-T.:
3. "Akademiya", 2006
4. Razzoqov Sh. Rahbarlik san'ati. -T.: "Sharq", 1997-yil.124-b.
5. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. -T.: "Akademiya", 2006.241b
6. B .M . Umarov PSIXOLOGIYA «Voris-nashriyot» Toshkent – 2012
7. SH.A.Do'stmuhamedova,X.A.Tillashayxova,G.Baykunosova, G.Ziyavitdinova
UMUMIY PSIXOLOGIYA (2- KITOB) (Yosh davrlari va pedagogik
psixologiya) Toshkent- 2020